

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของการศึกษา

อิทธิพลจากภายนอกประเทศที่ส่งเข้ามาในรูปแบบต่างๆ ผ่านทางความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางการติดต่อสื่อสาร การจ้างชาวยุโรปมาทำงานในประเทศ การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการส่งพระราชโอรสและนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ส่งผลให้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เริ่มจากช่วงที่ไทยมีการติดต่อกับประเทศทางยุโรปและอเมริกาสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นปรากฏทั้งในด้าน ศิลป ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ มิใช่เพียงแต่การสร้างบ้านเรือนตามแบบอย่างต่างประเทศเท่านั้น แต่รวมถึงความพยายามปรับปรุงวิธีการดำรงชีวิตเพื่อให้เข้ากันได้กับวัฒนธรรมของยุโรป เช่น การแต่งกายที่พยายามปรับปรุงให้คล้ายคลึงกับ style ของชาวยุโรป การใช้โต๊ะและช้อนช้อมกับการรับประทานอาหาร การเดินทางด้วยถนนและรถยนต์ ในระยะแรกสิ่งเหล่านี้นับเป็นของใหม่ เลือกสรรนำแต่สิ่งดีงามเข้ามาปรับปรุงใช้กับของดั้งเดิมของไทยอย่างพอเหมาะพอสม สถาปัตยกรรมแบบยุโรปแท้ๆ หรือแบบยุโรปปนไทย พร้อมกับ การออกแบบบริเวณใกล้เคียงไว้อย่างงดงามค่อยๆ ปรากฏขึ้นทุกมุมเมือง นับเป็นยุค City Beautiful ที่สร้างสรรสภาพแวดล้อมใหม่แก่เมืองอย่างผสมกลมกลืน ไม่สร้างความขัดแย้งกับรูปลักษณ์ของเมืองเก่า ซึ่งเต็มไปด้วยวัดวาอาราม และบ้านเรือนแบบไทยๆ ดังเช่นทุกวันนี้

แต่เมื่อเวลาผ่านไป กระแสอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกทวีความรุนแรงขึ้น ประกอบกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทำให้เมืองขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว เกิดความต้องการสิ่งก่อสร้างเพื่อกิจกรรมใหม่ๆ ทั่วไป ความประณีตในการเลือกสร้างสรรสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมจึงลดน้อยลงตามลำดับ สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพิ่มแต่ปริมาณ แต่ไม่มีคุณภาพ โดยเฉพาะการก่อสร้างตึกแถวที่กลายเป็นที่นิยมสร้างกันในทุกชุมชนเมือง เนื่องจากสามารถสนองประโยชน์การใช้สอยและแก้ปัญหาราคาที่ดินที่ทวีตัวสูงขึ้นได้เป็นอย่างดีในเวลานั้น ตึกแถวกลายเป็นตัวการใหญ่ที่ทำลายสภาพแวดล้อมของเมือง บดบังมุมมองที่ดีของเมืองเก่า ทำให้ลักษณะเฉพาะของชุมชนไทยแต่ดั้งเดิมสูญเสียเอกลักษณ์ไป

ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในทุกชุมชนเมืองของไทยในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นในท้องที่ใด จังหวัดใด อำเภอใด ก็ล้วนแต่มีรูปร่างหน้าตาของเมืองคล้ายคลึงกันไปหมด คือ เต็มไปด้วยตึกแถวเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละชุมชนที่สามารถบ่งบอกด้วยลักษณะเฉพาะทางกายภาพของแต่ละชุมชนกำลังเสื่อมสภาพ ในบริเวณศูนย์กลางการพัฒนาเมืองสู่รูปแบบใหม่ จะปรากฏปัญหารุนแรงกว่าบริเวณอื่นๆ

จากปัญหาดังกล่าว นำมาสู่ความสนใจในอันที่จะพยายามค้นหาลักษณะเฉพาะทางกายภาพของแต่ละชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ หรือลักษณะเฉพาะของเมืองใด ๆ ก็ตาม ที่ยังสามารถเสริมสร้างความสำคัญให้ปรากฏ อันจะเป็นการอนุรักษ์เมืองเก่าไว้ได้โดยไม่ขัดต่อการพัฒนาเมืองในยุคปัจจุบัน

การศึกษาซึ่งนำเสนอในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พื้นที่ "กรุงรัตนโกสินทร์" เป็นตัวอย่างในการศึกษา เนื่องจากสาเหตุสำคัญ 3 ประการ คือ กรุงรัตนโกสินทร์นับได้ว่าเป็นจุดที่สำคัญที่สุดของประเทศ ในฐานะเป็นเมืองหลวง เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเมือง และเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติที่สำคัญที่สุด ควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมตลอดไป ประการที่สองคือ ปัจจุบันพื้นที่กำลังประสบปัญหาความขัดแย้งของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองอย่างรุนแรง เพราะนอกจากจะเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมประจำชาติแล้ว กรุงรัตนโกสินทร์ยังเป็นศูนย์รวมของทุกสิ่งทุกอย่างของประเทศ เป็นศูนย์กลางการบริหารราชการ ศูนย์กลางการท่องเที่ยว ศูนย์กลางการศึกษาและอื่น ๆ หากความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันกลับกลายเป็นสิ่งบั่นทอนตัวเอง ความสง่างาม ความมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของเมืองถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับศูนย์กลางเมืองเก่าแห่งอื่นๆ ทั่วโลก การศึกษานี้จึงเป็นแนวทางหนึ่งในอันที่จะช่วยแก้ไขปัญหาละเอียดและประสานประโยชน์ ของการอนุรักษ์ และการพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ต่อไปในอนาคต สาเหตุประการสุดท้าย ก็คือความน่าสนใจและความท้าทายในรูปลักษณะของกรุงรัตนโกสินทร์เอง ซึ่งมีแต่ความหลากหลายของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ความผสมปนเปของกิจกรรมต่างๆ ที่ซับซ้อนผ่านพัฒนาการยาวนานกว่า 200 ปี ความไม่มีระเบียบของเมือง จนยากที่จะค้นหาลักษณะเฉพาะ (Character of Town) ของกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาเมืองต่อไปได้ ผลของการศึกษาในวิทยานิพนธ์ นอกจากจะเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ที่มีประสิทธิภาพแล้ว ยังเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์อื่นๆ ต่อไปได้

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาองค์ประกอบหลักของเมืองเพื่อบ่งชี้จินตภาพ (Image) ของกรุงรัตนโกสินทร์
2. จัดลำดับความสำคัญของการอนุรักษ์ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่
3. เสนอแนะการปรับปรุงโครงสร้างจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอันจะเป็นการเสริมสร้างความรับรู้ต่อกรุงรัตนโกสินทร์ได้ง่ายและชัดเจนขึ้น

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตโดยพื้นที่ ได้แก่พื้นที่บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งหมายความถึงพื้นที่โอบล้อมของแม่น้ำเจ้าพระยาด้านตะวันออก หรือฝั่งพระนครไปจนถึงเขตคลองผดุงกรุงเกษม เนื้อที่ 5,552 ไร่ หรือ ประมาณ 8.9 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในท้องที่ 3 เขตการปกครอง คือ เขตพระนคร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย และเขตสัมพันธวงศ์ (แผนที่ 1.1)

2. ขอบเขตโดยเนื้อหา การศึกษารอบคลุมถึงประเด็นต่างๆ ในด้านของการสรรหาแนวทางการอนุรักษ์เฉพาะพื้นที่ศึกษา พัฒนาการของพื้นที่ตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันอย่างละเอียด และการสำรวจพื้นที่เพื่อค้นหาลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมือง สถาปัตยกรรมและบริเวณที่ควรอนุรักษ์ ตลอดจนข้อเสนอแนะเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา

1.4 วิธีดำเนินการศึกษา

1. รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารทางวิชาการ แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของพื้นที่ในด้านต่างๆ ได้แก่ การขยายตัว ประชากร สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคม และการตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา

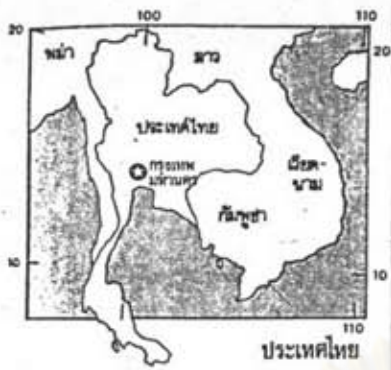
2. ศึกษาทฤษฎี แนวความคิดและปฏิบัติการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ ทั้งในต่างประเทศ และในประเทศไทย เพื่อนำมาวิเคราะห์หาแนวทางในการอนุรักษ์ที่เหมาะสมจะนำมาใช้ในพื้นที่ศึกษา

3. ศึกษาสภาพปัจจุบันของกรุงรัตนโกสินทร์ในด้านต่างๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการหามาตรการควบคุม และเสนอมาตรการในการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ได้อย่างเหมาะสม

4. สำรวจจินตภาพ (Image) ภูมิทัศน์ชุมชน และสถาปัตยกรรมภายในกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการแบ่งพื้นที่เป็น 8 ส่วน ขนาดใกล้เคียงกัน

5. วิเคราะห์องค์ประกอบหลักทางกายภาพ 5 ประการ คือ เส้นทาง (Path) เส้นขอบ (Edge) ย่าน (District) ศูนย์ชุมชน (node) และภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) เพื่อบ่งชี้ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์

6. หาแนวทางและมาตรการการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์

แผนที่ : **ที่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์**
 สัญลักษณ์

แผนที่ 1.1

ที่มา:

การศึกษาด้านการวางผังเมืองรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การเรียกชื่อ "กรุงรัตนโกสินทร์" สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ให้นำหมายถึงอาณาบริเวณระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก จนถึงคลองผดุงกรุงเกษม

2. การศึกษานี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับ "Image" โดยเฉพาะ ความหมายของ Image ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์หมายถึง สิ่งใด ก็ตามไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม หากผู้คนรับรู้และถ่ายทอดออกมาในลักษณะทางกายภาพได้ สิ่งนั้นก็คือ Image ซึ่งในภาษาไทยมีคำที่ให้ความหมายใกล้เคียงกับคำว่า Image หลายคำ ได้แก่ จินตภาพ ภาพพจน์ รูปลักษณ์ ภาพลักษณ์ แม้จะมีความหมายแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็สามารถใช้กับความหมายในวิทยานิพนธ์นี้ได้ทุกคำ ทั้งนี้ขึ้นกับความเหมาะสมของเนื้อหาในแต่ละตอน

3. คำว่า "ตึกแถว" ให้ความหมายถึง อาคารที่สร้างติดต่อกันตั้งแต่ 2 ห้องขึ้นไป ไม่ว่าจะก่อสร้างด้วยวัสดุชนิดใดก็ตาม

4. เนื่องจากกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเมืองเก่าแก่ มีสถานที่สำคัญๆ หลายแห่ง ซึ่งมักจะเรียกสถานที่เดียวกันหลายชื่อตามความนิยมของท้องถิ่นและยุคสมัย เพื่อป้องกันความสับสน จะบอกนามชื่อเหล่านั้นไว้ ดังนี้

1) คลองคูเมืองเดิม มีชื่อเรียกอีก 3 ชื่อ คือ

- คลองโรงไหม เรียกส่วนของคลองทางด้านเหนือ เพราะเดิมมีโรงไหมของหลวงตั้งอยู่ ปัจจุบันถูกเชิงลาดสะพานพระปิ่นเกล้าฯ ปิดทับไม่อาจใช้เป็นเส้นทางสัญจรได้ดังเดิม
- คลองตลาด เรียกส่วนของคลองทางด้านใต้ เพราะเป็นย่านตลาดมาแต่เดิม
- คลองหลอด นิยมเรียกในช่วงกลางของคลอง (แต่เป็นการเรียกที่ผิดเพราะคงจะสับสนกับชื่อของคลองอีก 2 คลอง คือ คลองหลอดวัดเทพธิดา และ คลองหลอดวัดราชบพิธ ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน แต่เนื่องจากใช้เรียกกันมานาน จนกลายเป็นชื่อสามัญของคลองช่วงนี้ไปแล้ว)

2) คลองรอบกรุง มีชื่อเรียกอีก 4 ชื่อ คือ

- คลองบางลำภู นิยมเรียกส่วนของคลองทางด้านเหนือ ซึ่งเดิมเป็นป่าต้นลำพูที่ถูกควรสะกดว่า "คลองบางลำพู" แต่ในการกำหนดชื่อคลองเพื่อให้สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์กำหนดให้ใช้ชื่อว่า "คลองบางลำภู" ตามที่สะกดไว้ในเอกสารจดหมายเหตุและหมายรับสั่งเก่า

หอสมุดกลาง สถาบันวิจัยบริหาร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- คลองโอง่าง นิยมเรียกส่วนของคลองทางด้านใต้ ซึ่งเดิมเป็นย่านขายโอง่าง จึงเรียกเป็นชื่อคลอง นอกจากนี้คลองช่วงนี้ยังมีชื่อเรียกอิงตามสถานที่อีก 2 ชื่อ คือ คลองสะพานหันและคลองวัดเชิงเลน

3) คลองลอด 2 คลองที่ขุดเชื่อมคลองคูเมืองเดิมและคลองรอบกรุง ทั้ง 2 คลอง นิยมเรียกชื่อคลองแต่ละช่วงตามเส้นทางที่ผ่าน คือ

- คลองลอดเส้นบน เรียกว่า คลองลอดวัดบูรณคีรี คลองลอดวัดมหาราษฎร์ คลองลอดวัดเทพธิดา คลองลอดวัดราชันดดา
- คลองลอดเส้นล่าง เรียกว่า คลองลอดวัดราชบพิธ คลองสะพานถ่าน และคลองลอดวัดสุทัศน์

4) คลองบางกอกใหญ่ นิยมเรียกอีกชื่อว่า "คลองบางหลวง" ตามชื่อคลองสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในปัจจุบันนิยมเรียกว่าคลองบางกอกใหญ่เช่นเดิม

5) ทำข้างวังหลวง หรือ ทำพระ เหตุที่มี 2 ชื่อ เพราะทำน้ำแห่งนี้เป็นทำสำหรับข้างวังหลวงลงอาบน้ำ จึงนิยมเรียกกันเป็นสามัญเช่นเดียวกับกับทำข้างวังหน้าและทำข้างวังหลัง ต่อมาวังหน้าและวังหลังยกเลิกไปจึงเหลือทำที่ข้างลงอาบน้ำเพียงทำเดียว ในระยะหลังเมื่อพูดถึงทำข้าง จึงหมายถึงทำข้างวังหลวงที่เดียว อย่างไรก็ตามทำข้างวังหลังยังคงปรากฏชื่ออยู่ และนิยมเรียกชื่อเต็มว่าทำข้างวังหลัง ส่วนคำว่า "ทำพระ" มาจากสมัยที่ชะลอพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐาน ณ พระวิหารวัดสุทัศน์ นำมาขึ้นทำที่จุดนี้ องค์พระมีขนาดใหญ่กว่าประตูพระนครจึงต้องรื้อประตูลง และนิยมเรียกทำน้ำนั้นว่า ทำพระ รวมทั้งเรียกประตูพระนครและวังบริเวณนั้นว่า "ประตูทำพระ" และ "วังทำพระ" ด้วย

6) ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีตำแหน่งพระราชวังสำคัญ 3 แห่ง คือ พระราชวังหลวง พระราชวังหน้า และพระราชวังหลัง ซึ่งเรียกตามตำแหน่งแบบแผนการจัดกองทัพตามธรรมเนียมไทยโบราณ คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ ทรงคุมทัพหลวงอยู่ตรงกลาง พระมหาอุปราชทรงเป็นแม่ทัพหน้า และมีกองหนุนเป็นทัพหลังคอยช่วยทัพหลวงอีกกองหนึ่ง จากแบบแผนการจัดตั้งทัพนี้เอง ได้นำมาเป็นรูปแบบในการจัดตั้งพระราชวังในพระนครด้วยและใช้สืบมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ แต่สำหรับวังหลังสมัยนี้ ตั้งอยู่ในตำแหน่งปากคลองบางกอกน้อย ฝั่งตรงกันข้ามของแม่น้ำแทน ต่อมาเมื่อกรมพระราชวังหลังในรัชกาลที่ 1 เสด็จทิวงคตลง ก็มีได้มีการแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดขึ้นแทน ตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา จึงมีแต่ตำแหน่งวังหลวงและวังหน้าเท่านั้น ถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชให้มีพระเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว" จึงทรงบัญญัติให้ใช้คำว่า "บรม" กับวังหลวง และใช้ "บวร" กับวังหน้า การเรียกชื่อพระราชวังจึงเปลี่ยนแปลงเป็น พระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวัง หรือพระราชวังบวรสถานมงคล

ดังที่เราคุ้นเคยกันในปัจจุบัน (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย, ฌพิศร และ ดร.พี 2525 : 12-13) ฉะนั้นในเรื่องพัฒนาการของพื้นที่ในช่วงรัชกาลที่ 1-3 จะเรียกพระบรมมหาราชวังว่าพระราชวังหลวง พระราชวังบวรสถานมงคลว่าพระราชวังหน้า และพระราชวังบวรสถานพิมุขว่าพระราชวังหลัง ตามการเรียกขานในสมัยนั้น และภายหลังซึ่งเหลือเพียงคำว่าพระราชวังบวรสถานฯ ให้หมายถึงพระราชวังบวรสถานมงคลหรือพระราชวังหน้าเท่านั้น เนื่องจากตำแหน่งวังหลังยกเลิกไปตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ดังกล่าว

1.6 ข้อจำกัดในการศึกษา

1. การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ เป็นการศึกษาที่ต้องการข้อมูลอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางมาก การวิเคราะห์ข้อมูลต้องประกอบด้วยบุคคลจากหลายฝ่าย ต้องมีการทำงานเป็นกลุ่ม (Team Work) การศึกษาโดยคนคนเดียวจึงอาจมีข้อบกพร่องบ้าง

2. เนื่องจากกรุงรัตนโกสินทร์มีพัฒนาการซับซ้อนกันหลายสมัย จึงปรากฏมีสิ่งก่อสร้างเก่าแก่มากมายทั้งที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ระดับสูงลงมาถึงระดับต่ำ การสำรวจสถาปัตยกรรมอย่างละเอียดต้องใช้ทั้งกำลังคน กำลังทรัพย์ตลอดจนเวลาอย่างมาก แต่การศึกษาครั้งนี้ต้องด้วยข้อจำกัดทั้งปวงที่กล่าวมา เพื่อให้สามารถสำรวจข้อมูลได้ทั่วถึงทั้งพื้นที่ และสามารถนำผลของการศึกษาสถาปัตยกรรมมาร่วมพิจารณากับลักษณะเฉพาะของเมือง อันเป็นส่วนสำคัญในการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการเสนอการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ได้ จึงทำการสำรวจโดยเน้นความเด่นและความเป็นย่านเก่าแก่เป็นหลักเท่านั้น

3. ในด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม ไม่อาจกล่าวในรายละเอียดของทุกรูปแบบได้ แม้ว่าจะเป็นเรื่องสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในรูปลักษณะของเมือง เนื่องจากศิลปะสถาปัตยกรรมในกรุงรัตนโกสินทร์มีหลายรูปแบบและมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันมากมาย อย่างไรก็ตามจะได้สรุปในรูปแบบเด่นๆของสถาปัตยกรรมในแต่ละช่วงสมัยเป็นสำคัญ

1.7 ประโยชน์ที่จะได้รับในการศึกษา

1. ทราบถึงพัฒนาการของพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ในทุกช่วงระยะเวลาตามลำดับ
2. ทราบถึงแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์โดยวิธีการศึกษาจินตภาพเมือง
3. เป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์แห่งอื่นๆ ของไทย
4. เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการพิจารณาการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ ตลอดถึงการพิจารณาขยายพื้นที่อนุรักษ์เพิ่มเติมในโอกาสต่อไป